

ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΝΟΙΑ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Η πραγματικότητα και τὸ ἰδανικὸ ἑνὸς ἄλλοτινοῦ κόσμου καὶ ἡ περίπτωση ἑνὸς Ἁγίου: Νικόλαος ὁ ἐν Βουνένοις*

Αμαλίας Κ. Ηλιάδη
φιλολόγου-ιστορικοῦ

ΟΠΩΣ ὑποδεικνύουν τὰ δεδομένα πού ἔχουμε, ἡ κοινωνικὴ πρόνοια στὸ πρῶμο Βυζάντιο ἦταν, σὲ σχέση μὲ τὸν προηγούμενο ἑλληνορωμαϊκὸ πολιτισμὸ, πιὸ ἐκτεταμένη, ἀλλὰ καὶ διαφορετικὴ ὡς πρὸς τὴν ἔννοια καὶ τὴν ὀργάνωση. Γινόταν ὄχι μόνο ἰδιωτικά, ἀλλὰ καὶ σὲ ὀργανωμένα ἰδρύματα καὶ περιλάμβανε τὴν ἔννοια τῆς φιλανθρωπίας ὄχι μόνο πρὸς ἰσότιμους συμπολίτες, πού βρισκόνταν σὲ ἀνάγκη, ἀλλὰ ἐπίσης πρὸς τὶς κατώτερες, μὴ προνομιούχες κοινωνικὲς ομάδες, ἀνεξαρτήτως φύλου, φυλῆς ἢ «ἐθνικότητας», ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι θεωροῦνταν «ἀδελφοί». Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. Ὁ Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὄχι μόνο μοίρασε ὅλη τὴν προσωπικὴ του περιουσία στοὺς φτωχοὺς τῆς Ἀντιόχειας, ἀλλὰ καὶ κήρυξε παντοῦ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς «ἀδελφοὺς φτωχοὺς», μὲ ἀποτέλεσμα μίᾳ σχετικῆ ἐξισορρόπηση στὴν κοινωνικὴ θέση φτωχῶν, δούλων καὶ ἄλλων μὴ προνομιούχων πολιτῶν.

Τὴν Ἐκκλησία ἀκολουθοῦσε στὴ φιλανθρωπικὴ τῆς δράση καὶ τὸ Κράτος. Ὅλοι σχεδὸν οἱ Αὐτοκράτορες καὶ οἱ Αὐτοκράτειρες τῆς πρῶμης βυζαντινῆς περιόδου ἔλαβαν μέτρα –προσωπικὰ καὶ νομοθετικά– καί, σὲ συνεργασία μὲ πλούσιους πολίτες-εὐεργέτες, ἔφτιαξαν συγκεκριμένη ὑλικὴ ὑποδομὴ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς προγράμματος εὐρείας κοινωνικῆς πρόνοιας. Ἡ ὑποδομὴ αὐτὴ περιλάμβανε ἓνα φάσμα φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων (βρεφοκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα, πτωχοκομεῖα, ἀναμορφωτήρια κ.ἄ.), διάσπαρτα σὲ πολλὲς πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρκετὰ μᾶς εἶναι σήμερα γνωστὰ ἀπὸ τὶς πηγές.

Ἡ βυζαντινὴ κοινωνία ἦταν μίᾳ πατριαρχικῆ κοινωνία καὶ μάλιστα ἀρκετὰ ἀκτηρητικὴ, ὥστε νὰ ἔχει θεσμοθετήσῃ συγ-

κεκριμένους ρόλους για τους άνδρες και τις γυναίκες, τόσο στην ιδιωτική, όσο και στη δημόσια ζωή. Οί θεσμοί αυτοί ήταν δεσμευτικοί, όχι όμως με απόλυτο τρόπο, αφού πολλές φορές ή πραγματικότητα πού μας παραδίδουν τὰ κείμενα εἶναι κάπως διαφορετική. Ἡ πατριαρχία ἦταν στὴν πράξη λιγότερο ἀσφυκτική, μέσα ἀπὸ τὴν ὑπαρκτὴ διέξοδο τῆς βυζαντινῆς γυναίκας νὰ μὴν ἀφοσιωθεί σὲ μία οἰκογένεια καὶ ἕναν σύζυγο, ἀλλὰ νὰ ζήσει σ' ἕνα γυναικεῖο Μοναστήρι ἀφιερώνοντας τὴ ζωὴ τῆς στὸν Θεό. Ὁ ἀποκλεισμός τῶν γυναικῶν ἀπὸ τὴ δημόσια ζωὴ μπορούσε νὰ σπάσει σὲ κάποιες περιπτώσεις, ὅπου αὐτὲς ἦταν ἀναγκασμένες ἀπὸ τὰ πράγματα νὰ ἐνισχύσουν οἰκονομικὰ τὰ σπίτια τους, εἴτε στὶς ἀγροτικὲς κοινότητες εἴτε στὶς πόλεις, ἀσκώντας ἕνα βιοποριστικὸ ἐπάγγελμα. Καὶ βέβαια δὲν ἦταν λίγες οἱ ξεχωριστὲς προσωπικότητες βυζαντινῶν γυναικῶν πού ἔπαιζαν καθοριστικὸ ρόλο στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῆς δικῆς τους ἐποχῆς ἀλλὰ καὶ στό μέλλον τοῦ Βυζαντίου, εἴτε ἦταν ἀπλὲς γυναίκες τοῦ λαοῦ, ὅπως ἡ Αὐτοκράτειρα Θεοδώρα, εἴτε ἦταν ἐξέχουσες ἐκπρόσωποι τῆς Αὐτοκρατορικῆς Αὐλῆς ἢ τῆς ἀριστοκρατίας, ὅπως ἡ Αὐτοκράτειρα Ἐλένη, ἡ Ἰουλιανὴ Ἀνικία, ἡ Γάλλα Πλακιδία καὶ ἄλλες.

Στὴ δημόσια ζωὴ τοῦ πρώιμου Βυζαντινοῦ Κράτους κυριαρχοῦσε ἡ ἀνδρική παρουσία καὶ δραστηριότητα τόσο θεσμικὰ ὅσο καὶ στὴν πράξη. Στὸ βασικότερο ἐφόδιο τῶν παιδιῶν γιὰ τὸ μέλλον τους, τὴ μόρφωση, εἶχαν δικαίωμα μόνο τὰ ἀγόρια. Ἄν καὶ ἀγόρια καὶ κορίτσια μάθαιναν τὰ πρῶτα γράμματα ἀπὸ τὴ μητέρα τους, στὸ σπίτι, μετὰ μόνο τὰ ἀγόρια μπορούσαν νὰ φοιτήσουν στὰ σχολεῖα, μὲ σπανιότατες ἐξαιρέσεις στὸν κανόνα αὐτό. Ἄνδρες εἶναι αὐτοὶ πού παραδίδονται ὡς πρωταγωνιστὲς σὲ ὅλες τὶς πλευρὲς τῆς δημόσιας ζωῆς (οἰκονομική, πολιτικὴ, θρησκευτική, στρατιωτικὴ, πνευματικὴ).

Στὴν πράξη, βέβαια, ἡ θέση τῆς γυναίκας ἦταν διαφορετικὴ, χωρὶς βέβαια νὰ εἶναι ποτὲ ἰσότιμη μὲ τοῦ ἀνδρα. Πολλὲς γυναίκες βγῆκαν στὴ δημόσια ζωὴ καὶ σταδιοδρόμησαν ἐπαγγελματικά. Σὲ κείμενα τοῦ 4ου αἰώνα καὶ μεταγενέστερα παραδίδονται μαρτυρίες γιὰ γυναίκες πού πέρα ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τῶν βυζαντινῶν ὑφασμάτων (πού θεωροῦνταν οἰκιακὴ ἐργασία) ἀσκοῦσαν γιὰ βιοπορισμὸ τὸ ἐπάγγελμα τῆς ἰατροῦ, τῆς ἰατρομαίας, τῆς μαίας, τῆς καλλιγράφισσας ἢ καὶ τῆς ναυκλήρισσας. Τὶς μεγαλύτερες δυνατότητες συμμετοχῆς στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ εἶχαν οἱ χῆρες πού, ἂν δὲν ξαναπαντρεύονταν, διατηροῦσαν τὸ δικαίωμα

τῆς κυριότητος καὶ διαχείρισης τῆς οἰκογενειακῆς περιουσίας. Πολλὲς γυναῖκες ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς ἐπιδίδονταν ἐπίσης σὲ ἔργα εὐποιίας, ὅπως ἡ ἴδρυση γηροκομείων, οἱ δωρεὲς γιὰ τὴν ἀνέγερση Ναῶν καὶ ἡ ἐθελοντικὴ ἐργασία στὰ Νοσοκομεία τῆς ἐποχῆς. Καὶ βέβαια, δὲν πρέπει νὰ ξεχάσουμε τὶς ξεχωριστὲς προσωπικότητες γυναικῶν πού διαδραμάτισαν σημαντικὸ ρόλο στὴν ἐξέλιξη τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ὅπως οἱ Αὐτοκράτειρες Ἑλένη καὶ Θεοδώρα.

Ἡ ἡλικία γάμου γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἦταν τὰ 15 μὲ 25 περίπου χρόνια γιὰ τὰ ἀγόρια καὶ τὰ 13 ἕως 16 γιὰ τὰ κορίτσια. Στὴν ὅλη διαδικασία τοῦ γάμου ἀποφασιστικὸ ρόλο ἔπαιζε ἡ συναίνεση τῶν δυὸ συζύγων καὶ ἀπαιτοῦνταν ἡ προσωπικὴ ὑπευθυνότητα τοῦ καθενός. Ὡστόσο, ὁ γάμος δὲν ἀποκτοῦσε πλήρη ὑπόσταση καὶ ἰσχύ πρὶν ἀποδειχθεῖ ἡ δυνατότητα τῆς νύφης νὰ συμπληρώσει τὸν ἀναπαραγωγικὸ σκοπὸ τῆς οἰκογένειας, πρὶν γεννήσει δηλαδὴ ἓνα παιδί. Τὴν τελευταία αὐτὴ ρύθμιση ὑπαγόρευε τὸ παλιὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο. Καὶ οἱ δυὸ σύζυγοι εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσουν διαζύγιο. Οἱ γυναῖκες σὲ περίπτωσι μοιχείας ἢ παρανομίας ἢ διάπραξης ἐνέργειας πού στρεφόταν ἐναντίον τῆς, ἐνῶ οἱ ἄνδρες μποροῦσαν νὰ ἀσκῆσουν τὸ ἴδιο δικαίωμα καὶ σὲ ἐνδεχόμενη περίπτωσι ἀνυπακοῆς ἢ ἀνάρμοστης συμπεριφορᾶς τῆς συζύγου.

Μέσα στὴν οἰκογένεια, τὸ βασικὸ κύτταρο τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, οἱ σύζυγοι, σύμφωνα μὲ τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία, ὄφειλαν νὰ ἐπιδεικνύουν ἀρετὴ καὶ πίστη.

Ὅσο γιὰ τὰ παιδιά, τὰ ἀγόρια ἦταν πιὸ καλοδεχούμενα γενικὰ ἀπὸ τὰ κορίτσια, ἀφοῦ τὰ τελευταία σήμαιναν γιὰ τοὺς γονεῖς τὴ μελλοντικὴ ὑποχρέωσι προικοδότησης, πού ἦταν ιδιαίτερα βαρὴ γιὰ οἰκογένειες μὲ χαμηλὸ εἰσόδημα καὶ μικρὴ ἢ ἀνύπαρκτη περιουσία. Ὡστόσο, δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὰ κορίτσια ἀντιμετωπίζονταν ἀρνητικά, ἀφοῦ συμμετεῖχαν στὶς διάφορες οἰκογενειακὲς ὑποχρεώσεις, ἐξισορροπώντας ἔτσι τὰ ἀρνητικὰ ἐπακόλουθα τῆς γέννησής τους.

Ἡ περίπτωση ἑνός Ἁγίου: Νικόλαος ὁ ἐν Βουνένοις

Ὁ Ἅγιος Μάρτυς Νικόλαος, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, ἔζησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 9ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 10ου μ.Χ. αἰῶνος. Διακρινόμενος παιδιόθεν γιὰ τὴν μεγάλη εὐσέβειά του, κατετάγη στὸν στρατὸ καί, λόγῳ τῆς σπουδαίας φήμης γιὰ τὴν ἀνδρεία του,

σύντομα διορίστηκε από τον Αυτόκράτορα Λέοντα ΣΤ' τον Σοφό (886-912) Διοικητής αποσπάσματος χιλίων ανδρών, πού απέστáλη στη Θεσσαλία για την φρούρηση της Λάρισας. Τον Απρίλιο του 901, οί Άραβες, οί όποιοι τρομοκρατοῦσαν την εποχή εκείνη τίς παράκτιες Έπαρχίες τής Βυζαντινής Αυτόκρατορίας, κατέλαβαν την πόλη τής Δημητριάδος (του σημερινού Βόλου) και προχώρησαν προς τó εσωτερικό τής Θεσσαλίας, έν μέσω ληλασιών και άφανισμού του χριστιανικού στοιχείου τής Έπαρχίας. Ο Νικόλαος, άντιλαμβανόμενος ότι δέν ήταν σε θέση νά άντισταθει, άφενός έδωσε

έντολή νά έκκενωθει ή πόλη τής Λάρισας, άφετέρου κατέφυγε, μέ την συνοδεία μερικών ανδρών, σε Σκήτη Ασκητών, πού έγκαταβίωσαν στα όρη κοντά στον Τύρναβο (16 χλμ. ΒΔ τής Λάρισας), άνακαλύπτοντας εκεί, δια τής προσευχής και τής νηστείας, την πραγματική ειρήνη. Μάλιστα, κατά τη διάρκεια νυκτερινής προσευχής του Νικολάου και των συνασκητών του, έφανίσθηκε Άγγελος, ό όποιος τους άνήγγειλε ότι έπρεπε νά έτοιμαστούν για νά λάβουν σύντομα τον στέφανο του μαρτυρίου.

Λίγες ήμέρες αργότερα, οί έπιδρομείς έπιτέθηκαν στην όρεινη Σκήτη. Οί χριστιανοί στρατιώτες, έμψυχωμένοι από τα φλογερά λόγια του Νικολάου και την άγάπη τους για τον Θεό, αρχικά επικράτησαν στη μάχη με τους έπιδρομείς, ώστόσο στη συνέχεια περικυκλώθηκαν. Αφού ύπεβλήθησαν σε φρικτά βασανιστήρια, για νά άπαρηθούν την πίστη τους, χωρίς αποτέλεσμα ώστόσο για τους βασανιστές τους, έν τέλει ύπέκυψαν στα μαρτύριά τους, λαμβάνοντας έτσι τον στέφανο του Μαρτυρίου. Ήσαν δέ άνδρες δεκατρείς (Αρδόμιος ή Αρμόδιος, Γρηγόριος, Ίωάννης, Δημήτριος, Μιχαήλ, Ακίνδυνος, Θεόδωρος, Παγκράτιος, Παῦλος, Χριστόφορος, Παντολέον, Εϋόδιος και Αιμιλιανός) και γυναίκες δυό (Ειρήνη και Πελαγία).

Ο μόνος πού κατόρθωσε νά διαφύγει ήταν ό Άγιος Νικόλαος, ό όποιος κατέφυγε στο φαράγγι Βούνεση, πλησίον τής πόλεως τής Καρδίτσας, όπου, ζώντας για μικρό χρονικό διάστημα σε σπήλαιο

στη ρίζα μιᾶς μεγάλης βελανιδιάς καὶ νικώντας τὰ πάθη καὶ τὶς ἐπιθέσεις τῶν δαιμόνων, διέλαμψε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Ἀγγέλων του μὲ τὴ λαμπρότητα τῶν ἀρετῶν του. Ἐκεῖ ἀνακαλύφθηκε ἐν τέλει καὶ συνελήφθη ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχαν παύσει νὰ τὸν ἀναζητοῦν. Παρὰ τὰ βασανιστήρια, στὰ ὁποῖα ὑπεβλήθη γιὰ νὰ ἀπαρνηθεῖ τὴν πίστη του στὸν Θεό, ὁ Νικόλαος ἀποκρίθηκε ὅτι θὰ παρέμενε πιστὸς μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δεχθεῖ χλεύη καὶ λοιδορίες ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, οἱ ὅποιοι στὸ τέλος τὸν διεπέρασαν μὲ τὴν ἴδια τὴ λόγχη του.

Τὸ σκῆνωμα τοῦ Ἁγίου παρέμεινε γιὰ πάνω ἀπὸ 80 ἔτη κρυμμένο στὴν κουφάλα τῆς βελανιδιάς, θαυματουργικὰ ἄθικτο ἀπὸ τὴ φθορὰ καὶ τὰ ἀγρίμια καὶ ἀνακαλύφθηκε, τελικὰ, περὶ τὸ 985, κατόπιν ὁράματος, ἀπὸ τὸν πάσχοντα ἀπὸ ἀνίατη λέπρα Δούκα τῆς Θεσσαλονίκης Εὐφημιανό.

* * *

Κατὰ τὸν Συναξαριστὴ τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου καὶ τοὺς ἐπιμέρους Βίους τῶν Ἁγίων τοῦ Συμεὼν τοῦ Μεταφραστῆ, ὀλόκληρη ἡ κοινωνικὴ κλίμακα ἀγιάζεται ἐκπροσωπούμενη ἀπὸ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις ἀνθρώπων-ἀγίων: Πατριάρχες, ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς, διάκονοι, μοναχοί, παρθένοι, βασιλεῖς, αὐτοκράτειρες, βασιλομήτορες, ἀρχόντισσες, φτωχοὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ὅλοι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ τους θέση, ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ ἀγιάσουν, ἀνάλογα μὲ τὸ ὕψος τῆς ἀρετῆς στὸ ὁποῖον ἔχουν φτάσει. Ἐπίσης τὴν ἴδια δυνατότητα ἀγιασμοῦ, σὲ σχέση μὲ τὰ ἀνώτερα κοινωνικὰ στρώματα ἔχουν, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, τῶν κατωτέρων λαϊκῶν τάξεων: γαιοκτήμονες, γεωργοί, τσαγκαρήδες, σκυτοτόμοι, ὅλοι, παντρεμένοι καὶ ἀνύμφευτοι, σύμφωνα μὲ τὸν ἱερό Χρυσόστομο, μποροῦν νὰ μετέχουν τῆς ἀγιότητος: «Δυνατὸν καὶ σφόδρα δυνατὸν, καὶ γυναῖκας ἔχοντας τὴν ἀρετὴν μετιέναι, ἐὰν θέλωμεν. Πῶς; Ἐὰν ἔχοντες γυναῖκα, ὡς μὴ ἔχοντες ὦμεν. Ἐὰν μὴ χαίρωμεν ἐπὶ κτήσεσιν. Ἐὰν τῷ κόσμῳ χρώμεθα, ὡς μὴ καταχρώμενοι. Εἰ δέ τινες ἐνεποδίσθησαν ἀπὸ γάμου ἰδέτωσαν, ὅτι οὐχ' ὁ γάμος ἐμπόδιον, ἀλλ' ἡ προαίρεσις ἢ κακῶς χρησαμένη τῷ γάμῳ. Ἐπεὶ οὐδὲ ὁ οἶνος ποιεῖ τὴν μέθην, ἀλλ' ἡ κακὴ προαίρεσις, καὶ τὸ πέραν τοῦ μέτρου χρῆσθαι. Μετὰ συμμετρίας τῷ γάμῳ χρῶ, καὶ πρῶτος ἐν τῇ βασιλείᾳ ἔση, καὶ πάντων ἀπολαύσεις τῶν ἀγαθῶν».

Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, οἱ ποικίλες κοινωνικὲς ἀνισότητες, ὁ ἀποκλεισμός, οἱ κοινωνικὲς ταραχὲς καὶ ἡ δυνατότητα τῆς Κοινωνικῆς πρόνοιας-Φιλανθρωπίας στὴ Βυζαντινὴ Πολιτεία νὰ ἄρει τὰ ἀνθρώπινα κοινωνικὰ δεινά, προσβλέπουν στὸ ἰδανικὸ ἑνὸς κόσμου ποὺ περνᾷ μέσα ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἀγιότητος καὶ διαχέεται ἀενάως στὸ ὕλικὸ καὶ πνευματικὸ πεδίο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης.

(*) Περιοδ. «Ερῶ», τεύχος Γ', Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 2010. Αναρτήθηκε τὴν 7.10.2012, στὴν διεύθυνσι τῆς Ἱστοσελίδος: <http://www.enromiosini.gr/arthrografia/10348-φιλανθρωπια-και-κοινωνικη-προνοια-στ/>